

УДК: [94:330.341.42](477.83-25)''194'':321.6(47+57)

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2025.26.4994>

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЧЕРЕЗ РАДЯНІЗАЦІЮ

(соціально-економічний розвиток більшовицького Львова перших повоєнних років)

Роман ГЕНЕГА

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра історичного краєзнавства
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: r_genega@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-0346-405X

У дослідженні йдеться про більшовицьку індустріалізацію Львова 40–50-х років XX ст., яка відбувалася на тлі масштабних етнічних і соціальних змін, викликаних воєнним лихоліттям та політикою СРСР. Від того часу більшість населення складала російськомовні мешканці, які прибули до Львова зі Сходу, щоб підтримати індустріалізацію та інші радянські починання. За задумами більшовиків приїжджі мали допомогти зробити Львів зразковою “радянською вітриною”, яскравою демонстрацією радянського способу життя. Перші економічні кроки влади не були прості й викликали багато запитань. Продукція, яку почали масово випускати львівські підприємства, була неякісна і неліквідна; суттєво заважали дебіторська та кредитна заборгованість, регулярне затримання зарплати тощо. Водночас системна трансформація, яку започаткувала влада, спричинилася до посилення індустріалізації та значних соціальних змін. Наплив нових мешканців зі Сходу, тим не менше, не покривав нагальних потреб Львова у робочій силі. Довший час для відбудови і розвитку міста використовували полонених. Важливими сталінськими новобудовами Львова стали 17 Бронетанковий завод, Авіаційний № 87, Львівський автозбиральний завод, згодом – Львівський автобусний завод, Львівський енергокомбінат, Львівсьільмаш, Склозавод, Нафтопереробний, Лако-фарбовий заводи, ЛПВРЗ, Швейна, Трикотажна та Галантерейна фабрики, інші підприємства. Деякий час у Львові поряд з державною формою власності існувала й приватна. Дрібні артілі, перукарні, кав’ярні, шевські та кравецькі ательє працювали на ринкових умовах, сплачуючи державі спеціальні податки. Лише в середині 1950-х років й ціною втрати самобутності більшовикам вдалося наблизити Львів до радянських стандартів.

Ключові слова: Львів, більшовики, промисловість, індустріалізація, львів’яни, заводи, фабрики, артілі.

“Другий” прихід більшовиків до Львова наприкінці липня 1944 р. знаменував відновлення їхніх попередніх політичних зусиль зі зміни виробничої структури міста. Змінюючи господарське обличчя, радянська влада намагалася довести перевагу комуністичного типу господарства над капіталістичним. У цьому випадку Львів мав стати прикладом економічної успішності, своєрідним наріжним каменем вдалої радянської політики на окупованих територіях. Змінюючи фінансові та економічні відносини, партійне керівництво перетворювало Львів із класичного європейського на індустріальне радянське місто.

Ще напередодні захоплення Львова, на початку липня 1944 р., більшовики заочно сформували Виконавчий комітет Львівської міської ради, який очолив Павло Бойко. Одним з перших документів, які оприлюднив Виконком, стала постанова про затвердження кошторису Львова на липень 1944 р. Спочатку суму видатків визначили в розмірі лише 83,5 тис. руб. Після встановлення контролю над Львовом і опанування ситуації бюджет суттєво збільшили. Серпневі та вересневі видатки міста були оцінені в 11 млн 898 тис. руб.¹, а через неповних дев’ять років, у 1953 р., прибутки міського місцевого бюджету вже склали 643 млн 75 тис. руб.². Велику частину бюджету запланували виділяти на індустріальний розвиток, але довгий час це не допомагало покращити стан місцевої промисловості. Так, у 1947 р. в цьому секторі економіки зафіксували кредиторську та дебіторську заборгованість, дефіцит відрхувань до бюджету на суму 500 тис. руб., систематичне затримання зарплати (на два і більше місяці), перевитрати по малоцінному інвентарю, незатребувану і неліквідну продукцію на складах, відсутність обігових коштів на рахунках тощо³. В той самий час місто потребувало швидких економічних й управлінських змін, які б мали стабілізувати ситуацію.

Певні сподівання на поліпшення економічного клімату з’явилися після оприлюднення постанови Ради Міністрів СРСР “Про проведення грошової реформи і відміни карток на продовольчі і промислові

¹ Постанови, рішення прийняті на засіданнях виконкому міської Ради депутатів трудящих та матеріали до них 1944 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 34“а”, арк. 1, 166.

² Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1953 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 588, арк. 31.

³ Протоколи засідань виконкомітета Львівського городського совета депутатів трудящихся 1947 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 248, арк. 80.

товари”⁴. Але “терапевтичний” ефект реформи сильно сповільнювався деномінацією, що здійснювалася за грабжницькою формулою: 10 до 1. І хоч конвертація на банківських рахунках відбувалася за іншими правилами (вклади до 3 тис. руб. не переоцінювалися, до 10 тис. втрачали третину вартості, 60% позбувалися ті, хто мав ще більші суми), при зальному безгрошів’ї це істотно не впливало на економіку міста. Разом з тим, партійна номенклатура не втратила нагоди скористатися зі службового становища. Несправедливість була настільки кричущою, що про неї повідомили секретаря Центрального Комітету КП(б)У Леоніда Мельникова. В доповідній записці першого секретаря Львівського обкому Івана Грушецького йшлося про, м’яко кажучи, неетичну поведінку чиновників при проведенні грошової реформи 1947 р. Основою схеми стало внесення коштів на свої рахунки постфактум, вже після початку реформи. В цілому по Львову й області в махінаціях з обміном грошей було викрито 124 особи з партноменклатури і 554 банківських працівників, які незаконно поповнили свої банківські рахунки на загальну суму – 1 977 011 руб. Серед учасників схем – восьмеро секретарів райкомів КП(б)У, шестеро голів Виконкомів райрад, четверо начальників МВС, трое очільників МГБ, п’ятеро міських і районних прокурорів, 12 директорів відділень банків і ощадкас. Серед них – начальник обласного управління Робітощадкас тов. Турбін і керівник обласної контори банку тов. Агапов⁵. Така соціальна несправедливість на фоні нерівноцінного обміну грошей посилювала чутки про наближення нової війни (цього разу зі США), які активно підтримували і військові, і цивільні мешканці Львова. На чорному ринку почали стихійно обмінювати рублі на американські долари. Різко зросли ціни на харчі та товари першої необхідності, а дефіцит хліба відчувався ще декілька років поспіль. Лише наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. більшовикам вдалося стабілізувати економіку міста й дещо покращити забезпечення його мешканців.

Вже після смерті Йосифа Сталіна в травні 1953 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила вчергове знизити ціни на послуги, які надавали підприємства побутового обслуговування населення. Зниження цін вирішили зробити за рахунок зменшення на 50% собівартості електроенергії місцевого походження, а також скасувати для підприємств місцевої та кооперативної промисловості земельну ренту і податок на будівлі (місцеві податки). Відповідний документ Львівського виконавчого комітету Міської Ради було ухвалено 14 липня 1953 р.⁶ Ці заходи покращили можливості розвивати місцеву промисловість.

Але перед тим львівській промисловості потрібно було пройти непростий шлях становлення. Першим кроком в цьому напрямку стало створення при Львівській міській раді постійнодіючої Комісії місцевої промисловості з 11 осіб на чолі з Іваном Затинайченком. Комісія повинна була дещо спростити бюрократичні процеси відновлення промисловості. Впродовж 1944–1953 рр. її також очолювали Василь Філіповський, Михайло Скринський, Кирило Михалевич та інші⁷. Та попри позірну самостійність, Комісія в усіх важливих питаннях промисловості повністю залежала від Москви чи Києва, часто виконуючи роль статиста, а час від часу взагалі не працювала (наприклад, у 1946 р.)⁸. З цієї причини перші кроки більшовиків у повоєнному Львові супроводжувалися директивами Державного Комітету Оборони (ДКО) СРСР, який в грудні 1944 р. прийняв постанову “Про перетворення м. Львова у великий індустріальний центр Радянської України”⁹. Дещо згодом Рада Народних Комісарів СРСР за підписом В’ячеслава Молотова опублікувала детальніший документ “Про відновлення і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства міста Львова” (квітень 1945 р.). При цьому накреслили план розвитку Львова на багато років вперед. У промисловості пріоритетними для міста напрямками

⁴ Информации отделов обкома, горкомов, райкомов партии, советских органов управления обкому КП(б)У о выполнении постановлений Совета министров СССР, ЦК ВКП(б) от 9 ноября 1946 г., ДАЛО, ф. П-3 (Львівський обласний комітет КПРС), оп. 2, спр. 115, арк. 175.

⁵ Информации обкома партии в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о реагировании интеллигенции, населения города Львова и области на судебный процесс над О. Барвинским, состоянии и мерах по укреплению социалистической законности, политических настроениях среди различных групп населения., ДАЛО, ф. П-3, оп. 2, спр. 458, арк. 98, 99.

⁶ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1953 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 575, арк. 59.

⁷ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 439, арк. 24; Протоколи I сесії міської Ради депутатів трудящих 1953 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 607, арк. 5.

⁸ Протоколы постоянно действующей комиссии местной промышленности первого созыва 1945–1946 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 62 е, арк. 1, 2; Черновые материалы к протоколам заседаний V сессии Львовского городского Совета депутатов трудящихся, 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 75, арк. 8.

⁹ Директивы правительства СССР, ЦК ВКП(б) и Обкома КП(б)У о восстановлении и развитии промышленности г. Львова и Западной Украины в 1945–1950 г., ДАЛО, ф. Р-100 (Уповноважений держплану при РНК СРСР у Львівській обл.), оп. 1, спр. 1, арк. 133.

прописали: енергетику, машинобудування, військову (ремонт танків та літаків) й хімічну галузі, виготовлення газової апаратури, електроламп, продукції легкої та харчової промисловості, будівельних матеріалів та ін. Не оминуло кремлівське керівництво і комунальне господарство Львова (електрику, газ, водогін, транспорт, робочу силу)¹⁰. Пильна увага до міста чітко демонструвала ту роль, яка відводилася радянському Львову в майбутньому.

У п'ятирічному плані розвитку та відбудови народного господарства СРСР на 1945–1950 рр. Львову також було приділено значну увагу. Місто мало перетворитися на великий індустріальний центр¹¹, що передбачало відкриття нових фабрик і заводів. Індустріалізація мала проводитися і шляхом переносу частини потужностей з інших міст СРСР, і завдяки будівництву нових, спроектованих спеціально для Львова виробництв. Важливу роль у розвитку промисловості міста також відігравали місцеві, реквізовані польські та українські підприємства, що зазнали деяких структурних змін, не змінивши профілю діяльності. Вже у 1944 р. в місті відбулося укрупнення підприємств й збільшення кількості працівників. Якщо на середину 1944 р. у Львові налічувалося 180 промислових підприємств, на яких працювало 7 738 робітників, то станом на 20 червня 1945 р. діяло лише 130 підприємств, на яких працювало 12 372 робітників і 3 974 службовці. Крім того, у місті працювало 91 промислово-кооперативне підприємство (артілі), де було задіяно 3 304 робітники та 748 службовців¹². У відсотковому відношенні найбільше підприємств було харчової промисловості – 36%, 13% – металообробної, 12% – деревообробної тощо¹³.

В майбутньому заводи і фабрики мали стати важливим містоутворюючим фактором й значно впливати на міську соціальну сферу Львова. “Генеральна схема м. Львова”, яку затвердив Виконком львівської міської ради 22 жовтня 1946 р., передбачала, що з 500 тис. майбутнього населення Львова 76 тис. мали працювати в промисловості. Індустріалізація повинна була розвиватися у трьох напрямках: Північно Східному (Замарстинів–Знесіння), Південно Східному і Західному (Городоцька–Ільницька–Левандівка). У зв'язку із цим загальний архітектурний план Львова передбачав певну південну ексцентричність розвитку¹⁴.

Партійна влада прискіпливо контролювала індустріалізацію, яку почали реалізовувати чи не одразу після звільнення міста від нацистів. Усі підприємства Львова відповідно до значимості поділялися на декілька категорій – союзного (Електроламповий, Авіаційний № 87, Нафтопереробний, Лакофарбовий заводи, ЛПВРЗ, Парфумерно-косметична фабрика, Електростанція та ін.), республіканського (Республіканська білова фабрика, Електромеханічний №7, Авторемонтний заводи, Маслозавод, Хлібтрест, Кондитертрест, Лікєро-горілчанний трест, завод “Контакт”, Макаронна фабрика, різноманітні типографії та ін.), обласного підпорядкування (Швейна, трикотажна та галантерейна фабрики, Шкірзавод, підприємства будівельних матеріалів, та ін.), районного (Райхарчкомбінати, Райпромкомбінати, Райлегпроми та ін.) та кооперативної промисловості (артілі Промсоюзу, Ліспромсоюзу, Коопсоюзу та ін.)¹⁵.

Важливим рушієм промислового розвитку Львова і області була діяльність “Львівського енергокомбінату. Комбінат постачав електрику не лише для Львова, але й по області в радіусі 70 км від міста. До нього входили: міська ГЕС, Управління електромереж та Енергозбут. На комбінаті працювало більше 500 робітників та інженерів. Потужність електростанції склала близько 25 мВт, яку давали 11 довоєнних парових котлів (92 т пари за годину) краківської та варшавської систем Бабкок-Вількокс та Візнєр. Як паливо станція використовувала природний газ (90%) та кам'яне вугілля (10%). Електрику виробляли три турбогенератори загальною потужністю 27 500 кВт. По війні деяке обладнання залишалося пошкоджене, з часом його замінили за рахунок трофейних поставок, зокрема й усі турбогенератори¹⁶.

¹⁰ Постановления Совнаркома СССР 1945г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 10, арк. 1–10.

¹¹ [Редакційна стаття], *Вільна Україна*, № 81 (1006) (20 квітня 1946): 1.

¹² *Радянський Львів 1939–1955. Документи й матеріали*, ред. М. К. Івасюта, В. Я. Пашенко, Г. С. Сизоненко, (Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956), 248; 273–322.

¹³ Разные отчеты по секторам 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 79, арк. 110.

¹⁴ Стенограма I конференції архітекторів м. Львова, ДАЛО, ф. Р-1657 (Львівське відділення Спілки радянських архітекторів УРСР), оп. 1, спр. 16, арк. 10.

¹⁵ Сообщения Госплану СССР о работе промышленности Львовской области за 1944 1945 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 6, арк. 3.

¹⁶ Годовой отчет по основной деятельности Львовского энергокомбината за 1945 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 21, арк. 4–19.

Серед основних сталінських промислових новобудов, яким надавалося пріоритетне значення варто відзначити 17 Бронетанковий завод, який перенесли до Львова вже в липні 1944 р. Йому надали територію та приміщення колишньої 82 ремонтної бази, що по вул. Янівській, 85–120 (тепер – вул. Т. Шевченка) та вул. Перацького, 2 (тепер вул. Залізнична)¹⁷. У квітні 1945 р. цей завод підсилили дві тисячі робітників зі Сходу та 700 військових (до цього вже 700 тут працювало), після чого він став одним з найбільших промислових підприємств повоєнного Львова. Активна розбудова заводу спонукала його перенесення за межі міста, у невелике військове містечко недалеко від с. Зубра. Поблизу проходило Стрийське шосе, розміщувалася залізнична станція Персенківка, що значно покращувало комунікацію та убезпечувало від пошкодження дорожнього покриття, як це нераз траплялося на старому місці по вул. Янівській. Ну і найбільший профіт від переселення – можливість розширити виробництво, чого неможливо було досягти в межах міста. Натомість, на місце, де донедавна був Львівський Бронетанковий завод № 17, перевели Авторемонтний завод № 26, який формувався у Львові на базі перевезеного з Тули 113 Авторемонтного заводу у складі 560 робітників. Люди і обладнання прибули до Львова наприкінці березня 1945 р., але деяка невизначеність з пунктом призначення затримувала монтаж станків, які зберігалися на вокзалі, люди ж, очікували рішення, проживаючи в казармах. Згодом підприємство підсилили ще 240 робітників з Київського авторемонтного заводу, на ньому встановили десять нових інструментальних верстатів¹⁸.

Ще одним важливим військовим підприємством Львова став Авіаційно-ремонтний завод (№ 87). Відповідно до вже згаданого рішення ДКО від 13 грудня 1944 р. на території львівського аеродрому “Скнилів” мали збудувати завод (№ 87) з пропускнуою проектною потужністю ремонту 50 літаків на місяць. Львівський Авіаційний завод фактично створювався на базі трофейного німецького обладнання. У 1945 р. до Львова прибуло устаткування з берлінського заводу “Askania-Werke” (оптика, точна механіка, гіроскопи, приціли, механіка управління польотом ракет тощо) і моторного заводу “Focke-Wulf” з Верхньої Сілезії. Значний відсоток серед трофеїв складало допоміжне обладнання (деревообробні верстати, лабораторії тощо). В цілому до Львова прибули 101 вагон та 34 машини з різноманітною авіаційною німецькою технікою¹⁹. Завод мав стати важливою частиною радянського військово-промислового комплексу зі значним людським потенціалом і впливом на міську соціальну структуру.

Серед цивільних індустріальних новобудов Львова одним з перших запустили склозавод. Керуючись московськими директивами, на початку вересня 1945 р. на місці колишнього міського млина № 3 на Левандівці розпочато будівництво Львівського склозаводу. Сировину для виробництва (кварцовий пісок) мали доставляти з кар’єру, що знаходився неподалік від Старого Села під Львовом. Будівництво відбувалося силами п’яти тисяч військовополонених, табір з якими розмістили безпосередньо на місці будівництва заводу²⁰. Попри форсований запуск підприємства у 1947 р., вже через місяць його роботу довелося зупинити через масовий брак. Погане згоряння газу в плавильній камері спричинило помутніння скла, крихкість, що також було пов’язано з технологічними помилками процесу виготовлення. Задіявши науковців Львівського політехнічного інституту, керівництво заводу розпочало реконструкцію заводу, яка з перервами тривала до 1950 р., після чого він нарешті запрацював у штатному режимі, випускаючи продукцію задовільної якості²¹.

В тому ж таки 1945 р у Львові по вул. Городоцькій, 199 розпочалося будівництво заводу сільськогосподарських машин – “Львівсільмаш”. Базою для будівництва став колишній військовий авторемзавод № 28. Перша черга заводу мала вступити в дію під кінець 1945 р²². Невдовзі завод освоїв випуск першої продукції – ранцевих оприскувачів. На початках своєї діяльності підприємство мало проблеми організаційного характеру, пов’язані з облаштуванням і набором робочої сили.

¹⁷ Постанови, рішення прийняті на засіданнях виконкому міської Ради депутатів трудящих та матеріали до них 1944 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 34 а арк. 4, 5 зв.

¹⁸ Докладные записки и переписка с Госпланом СССР 1944–1945гг., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1. спр. 7, арк. 80–83.

¹⁹ Сведения Строительно-монтажного управления №27 о строительстве заводов №№797; 87 и переписки с ними 1945 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 15, арк. 2–8.

²⁰ Дерективы правительства СССР, ЦК ВКП(б) и Обкома КП(б)У о восстановлении и развитии промышленности г. Львова и Западной Украины в 1945–1950 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1. спр. 1, арк. 64.

²¹ Дмитро Дереч, *Скловіки-новатори. Знатні люди Львова. Нариси про лауреатів Сталінських премій*. (Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1952), 4–7.

²² Матеріали к рішенням исполкома Львовского городского Совета депутатов трудящихся, 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 70, арк. 305.

На початку 1946 р. з Саратова до Львова перевели завод телеграфної апаратури № 647, який майже одразу розпочав лімітований випуск продукції, використовуючи деталі та заготовки, привезені з собою. Водночас заводу не вистачало приміщень, внаслідок чого частину обладнання не змогли встановити²³. Повоєнні роки стали відносно успішними для “Ресорного заводу”, що розміщувався по вул. Стокова, 2–23 (тепер – М. Панчишина). У липні 1946 р. він додатково освоїв виробництво терпугів, молотків, рубил, різноманітного ріжучого інструменту, що спричинило корекцію назви на “Інструментально-ресорний завод”²⁴. Маючи за плечами підтримку партійної і міської влади, він поступово масштабувався та розширював номенклатуру виробництва. Кількість робітників Інструментального заводу на початках була невеликою – 80 осіб на кінець 1946 р. Наступного року їх чисельність планували подвоїти²⁵.

Попри, здавалося б, сприятливе ставлення партійного керівництва до індустріалізації, залагодити усі питання з суміжниками, з постачанням матеріалів та забезпеченням усім необхідним не вдавалося. Відповідно багато підприємств намагалися розвиватися автономніше. Для прикладу, Трамвайний трест у лютому 1945 р. запустив власний ливарний цех потужністю 10 т чавуну за зміну та збудував власну електростанцію на 55 кВт, яка працювала на природному газі²⁶, що дозволило значно покращити транспортну ситуацію в місті.

Поруч з новими індустріальними будовами Львова більшовики спробували відновити та розширити його довоєнний промисловий потенціал. У більшості випадків владні зусилля мали успіх, хоч деякі заводи на кшталт Газового, Нафтопереробного чи Велосипедного, були визнані нерентабельними та змінили свій профіль. Усі ці старі підприємства були добре знані не лише в місті, але й в цілому Західному регіоні та мали значний вплив на бюджет Львова.

До війни Львівський газовий завод, використовуючи сілезьке кам’яне вугілля, синтезував більше 63 млн м³ паливного газу за рік²⁷. В часи війни обладнання було пошкоджено, тому на момент другого приходу більшовиків завод не працював, займаючись перерозподілом 90 000 м³ газу річно, отриманого з Дашавського родовища. На газовому заводі у 1945 р. працювало 484 працівники з середнім місячним заробітком 414 руб.²⁸ Також завод швидко освоїв виробництво запірної газової арматури, газових лічильників і газових плиток. За серпень 1944 – лютий 1945 рр. на Газовому заводі виготовили 201 двохкамфорну газову плитку²⁹, яка в майбутньому стала основним асортиментом підприємства, хоч ще до 1946 р. планувалося відновити виготовлення паливного газу в обсягах до 50 тис. м³ за добу та колишній хімічний завод (в Габріїловці біля М’ясокомбінату 9 га, район сучасної вул. Промислової), який мав переробляти залишкові продукти після виробництва газу з вугілля. Тут збереглися наземні та підземні резервуари для зберігання смол, а до складів були підведені залізнична та трамвайні колії. У майбутньому планували отримувати газ з коксівного вугілля³⁰, але вже в липні 1947 р. від цієї ідеї відмовилися. Натомість, створили госпрозрахунковий трест “Львівгаз”, який підпорядковувався Львівській міській раді. До тресту входили: Львівський газовий завод, завод Львівгазапарат, що займався виготовленням і ремонтом газової апаратури, контора, яка проклала і ремонтувала газові мережі, відділ робітничого постачання тресту та управління міської газової мережі³¹. Варто наголосити, що газове господарство Львова, як на свій час було досить прогресивне. Станом на січень 1945 р. Виконком Московської міської ради звернувся з листом до львівських колег за допомогою у налагодженні московських газових мереж. До Москви відправили: схеми конструктивних деталей газових мереж, газової арматури та апаратури для спалювання газу в топках котелень, були зняті ескізи з апаратури львівського газового господарства, скопійовано спеціальну

²³ Баланс труда на 1947 г. по Львовской области, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 52, арк. 8.

²⁴ Постанови-рішення прийняті на засіданнях виконкому міської Ради депутатів трудящих, 1946 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 202, арк. 373.

²⁵ Баланс труда на 1947 г. по Львовской области, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 52, арк. 11.

²⁶ Докладные записки, справки, материалы, для ознакомления и информации председателя горсовета, 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 58, арк. 97.

²⁷ Основные показатели народного хозяйства Львовской области по состоянию на 1 октября 1944 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 4, арк. 9.

²⁸ Протоколы №19–41 за 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 66, арк. 35.

²⁹ Докладные записки, справки, материалы, для ознакомления и информации председателя горсовета, 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 58, арк. 97.

³⁰ Постанови-рішення прийняті на засіданнях виконкому міської Ради депутатів трудящих та матеріалів до них, 1946 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 195, арк. 87.

³¹ Протоколы заседаний исполнительного комитета Львовского городского Совета депутатов трудящихся 1947 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 237, арк. 175–177.

літературу з галузі газового господарства, відібрано зразки газового обладнання для ознайомлення московських інженерів з експлуатацією газопроводів тощо³².

Ще одне львівське підприємство з давньою історією – Львівський електроламповий завод випускав різні типи освітлювальних ламп потужністю від 5 до 500 Вт, розрахованих для напруги 110–220 Вт. Націоналізований у попередні роки, завод через брак постачання ледве працював, даючи на рік лише 700 тис. ламп, що складало 32% від запланованої кількості. У повоєнний час планували збільшити випуск ламп до 7 млн штук на рік, а також освоїти випуск радіоприймачів, підсилювачів і репродукторів³³. У листопаді 1953 р. на Львівському електроламповому заводі розпочали будівництво окремого корпусу для виготовлення телевізійних електронно-променевоїх трубок, розміри якого сягали 18 тис. м². Корпус розміщувався у Залізничному районі між вул. Кульпарківською та Тургенева (тепер – вул. Героїв УПА)³⁴. Пізніше цей завод отримав назву “Кінескоп”. Активно працювали у Львові інші заводи електромеханічного профілю: “Контакт”, який на 1 січня 1945 р. випустив продукції (штепсельні розетки, електричні патрони, однофазні лічильники, вимикачі, тощо) на суму – 70 000 руб.³⁵, “Електробатарея №10, що розміщувався по вул. Пушкінська, 58 (тепер – вул. Генерала Чупринки), планував у 1950 р. вийти на потужності 2 млн сухих батарейок в рік³⁶ тощо.

Амбітні плани на розширення виробництва мав колишній завод “Метал”, який радянці перетворили на Львівський велосипедний завод. Після німецької окупації він не одразу зумів відновити роботу. Радянська влада приступила до його запуску в 1945 р., потроху налагоджуючи трофейне обладнання. Значний відсоток завезеного склало устаткування колишнього німецького вело-мотоциклетного заводу “Presto-Werke”, який отримали за репараціями. Але через брак кваліфікованих інженерів його встановлення проходило повільно³⁷. Першу продукцію – 50 велосипедів за добу, завод мав дати в червні 1945 р. Допоки йшло ознайомлення з німецьким обладнанням, планувалося скласти велосипеди з готових запчастин, які мали постачати з Харкова³⁸. Але справжня розбудова заводу розпочалася лише через рік. Завод мали розширити за рахунок недобудованих німцями промислових будівель на Персенківці. У травні 1946 р. міськвиконком виділив 15 га землі в районі вул. Угорської, Кам’янецької та Подільської (тепер – вул. Кам’янецька). Проектне завдання на будівництво мало бути надане харківським відділенням Укрдержінставтопрому (Український Державний інститут проектування заводів автомобільної промисловості). Завод мали будувати в’язні ВТК (рос. – Исправительно-трудовая колония), яку створили спеціально для цієї мети поблизу будівництва, по вулицях Гданській (тепер – вул. Героїв Крут) (будинки – №№ 6, 8) та Познанській (тепер – вул. Тернопільська) (будинки № 7))³⁹. До того часу завод розміщувався у декількох невеликих приміщеннях по вул. Заводській, 26⁴⁰. Варто зауважити, що на середину 1951 р. план випуску продукції було реалізовано лише на 54,4%, в деякі місяці (березень 1951 р.) завод простоював і взагалі не збирав велосипедів⁴¹.

На початку 1947 р. добудовували Автомобільно-складальний завод потужністю 15 тис. авто в рік, бавовнопрядильну, трикотажну, панчішну (10 млн пар в рік) та взуттєву (1 млн пар взуття за рік) фабрики та ін⁴². Для будівництва і реконструкції цих та інших заводів радянське керівництво планувало залучити значні кошти. Кошторис лише чотирьох – Автоскладального, Велосипедного, Електролампового

³² Письма, отношения учреждений и предприятий, заявления граждан 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 60, арк. 52.

³³ Планы промышленных предприятий, артелей, списки артелей, докладные записки, справки, планы производства, 1945 г., Планы промышленных предприятий, артелей, списки артелей, докладные записки, справки, планы производства, 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 82, арк. 16–18.

³⁴ Протоколи засідань виконкому Львівської міської Ради та рішень з матеріалами, 1953 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 604, арк. 188, 189.

³⁵ Планы промышленных предприятий, артелей, списки артелей, докладные записки, справки, планы производства, 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 82, арк. 6.

³⁶ Протоколи засідань виконкому Львівської міської Ради та рішень з матеріалами, 1949 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 331, арк. 111.

³⁷ Письма в Госплан СССР за 1947 г. т. 1, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 78, арк. 151.

³⁸ [Редакційна стаття], “У Львові виготовлятимуть велосипеди, *Вільна Україна*, № 106 (773) (30 травня 1945): 6.

³⁹ Об’єднанні постанови прийняті виконкомом Львівської міської ради та бюро Львівського міського комітету КПУ 9 серпня 1944–27 грудня 1946 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 35 “а”, арк. 123, 124.

⁴⁰ Постанови-рішення виконавчого комітету Львівської міської Ради депутатів трудящих та матеріали до них, 1947 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 241, арк. 51.

⁴¹ Протоколи засідань виконкому Львівської міської Ради та рішень з матеріалами, 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 424, арк. 138.

⁴² Отчет о ходе выполнения постановления правительства СССР в части превращения города Львова в крупный индустриальный центр Украины 1947 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 25, арк. 1.

та Львівсільмашу складав 97,9 млн рублів⁴³. Інколи в ході будівництва корегували профіль підприємства. У квітні 1949 р. Рада Міністрів СРСР та Міністерство автомобільної і тракторної промисловості СРСР перейменувало Львівський автозбиральний завод на Львівський автобусний завод, площу якого розширили на 14 га, що по вул. Стрийській. Продукція заводу – автобуси і електромобілі⁴⁴. Згодом дали першу продукцію “Львівський жирокмбінат” (1948 р.) та “Львівський завод автотранспорту” (1949 р.)⁴⁵. Швидко відновила виробничі потужності Поліграфічна фабрика, утворена ще в 1939 р. на базі греко-католицького видавництва “Бібльос” та приватної типографії Яна Жидачевського під назвою “Республіканська білова фабрика” (вул. Хасанська, 7) (тепер – вул. Японська)⁴⁶.

Успішно відновлювали роботу й невеликі кустарні підприємства з перспективою промислового розвитку на кшталт артілі “Червоний Лямповщик”. Усе виробництво розміщувалося в одному будинку по вул. Жулинського, 11 а (тепер – вул. В. Філатова) та складалося з механічного, штампувального, шліфувального, гальванічного (нікелювання) та складального цехів. У 1945 р. Рада народних комісарів УРСР прийняла рішення про розширення виробництва та створення при артілі навчальної школи ФЗН (Фабрично-заводське навчання)⁴⁷. Так за декілька років “Червоний Лямповщик” перетворився на невелику механічну фабрику зі значним залученням персоналу.

Майже всі львівські підприємства грішили перевищенням загальнозаводських та цехових видатків на сотні тисяч рублів. На складах накопичувалася нереалізована продукція, яка була низької якості, застарілих фасонів чи випущена у занадто великих кількостях. В середньому по Львову – реалізація продукції місцевої промисловості відбувалося на 84,5%. Це вело за собою зрив надходжень до бюджету на суму – 528,8 тис. руб. лише за одне півріччя. У цілому фінансово-господарська діяльність промисловості Львова станом на 1953 р. характеризувалася стабільним перевиконанням планів випуску продукції і водночас зривом планів розширення асортименту та реалізації виготовленої продукції, низькою фінансовою дисципліною⁴⁸ тощо. Валовий випуск продукції промислових підприємств та артілей Львова у відпускних цінах становив: 1948 р. – 8 млн руб., у 1949 р. – 26,5 млн руб., у 1950 р. (9 місяців) – 26,5 млн руб.⁴⁹. Незважаючи на значне зростання виробничого потенціалу Львова, обсяги виробленої продукції зростали повільно. Навіть за даними радянської статистики, з її тенденцією до перебільшення, показники були низькими. Наприклад, впродовж 1945–1951 рр. виробництво емальованого посуду зросло у 5,2 рази, борошна – у 2,1 рази, шкіри – у 2,2 рази, тоді як виробництво горілки – у 81,2 рази⁵⁰.

Середня зарплата у 1944–1945 рр. становила: працівники електростанцій – 353–573 руб., нафтової промисловості – 353–706 руб., партійний апарат – 397–408 руб., вища школа – 593–728 руб., середня школа – 289–495 руб., торгівля – 288–308 руб., медицина – 393–419 руб., харчова промисловість – 260–298 руб., мистецтво – 396–513 руб., фінансовий сектор – 392–417 руб.⁵¹. Чітко можна прослідкувати динаміку збільшення фінансування вищої освіти у 1945 р., натомість – зменшення видатків на працівників нафтової галузі. Зарплата працівників львівських госпрозрахункових підприємств: лижна фабрика “Динамо” – посада економіста, інспектор з персоналу 600 руб., майстер фабрики – 690 руб., касир, бухгалтер – 450 руб. за місяць. Кондитерська фабрика “ім. Кирова” – завідувач гаражу – 690 руб., прибиральники і охоронці – 250 руб., “Управління львівського трамваю” – 370 руб.⁵².

⁴³ Докладные записки и отчеты по вопросам восстановления промышленных предприятий и железных дорог, учета рабочей силы... 1946 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 31, арк. 279.

⁴⁴ Протоколи засідань виконкому Львівської міської Ради та рішень з матеріалами, 1949 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 340, арк. 128–133.

⁴⁵ Михайло Бірюков, *Львів індустріальний. Під зорями кремля. Літературно-художній і громадсько-політичний альманах Львівської організації спілки радянських письменників України, присвячений десятиріччю воз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській Державі*. (Львів: Вільна Україна, 1949), 204–205.

⁴⁶ Протоколи засідань виконкому Львівської міської Ради та рішень з матеріалами, 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 441, арк. 146.

⁴⁷ Матеріали к рішенням исполкома Львовского городского Совета депутатов трудящихся, 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 68, арк. 170.

⁴⁸ Протоколи засідань виконкому Львівської міської Ради та рішень з матеріалами, 1953 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 584, арк. 163–169.

⁴⁹ Матеріали постоянной комиссии по промышленности, 1950 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 400, арк. 111, 112.

⁵⁰ *Радянський Львів 1939–1955. Документи й матеріали*, ред. М. К. Івасюта, В. Я. Пашенко, Г. С. Сизоненко, (Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956), 342, 335.

⁵¹ Динамика восстановления и развития народного хозяйства Львовской области. (по статистическим материалам) 1945 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 12, арк. 24.

⁵² Протоколи засідань виконкому Львівської міської Ради та рішень з матеріалами, 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 431, арк. 54–56.

Важливим роботодавчим та економічним чинником розвитку міста довгий час залишалася дрібна приватна комерція. Одна з перших постанов від 27 липня 1944 р. “Про відновлення порядку, організації безпеки, господарчого та культурного життя в м. Львові”, вимагала, щоб усі власники хлібопекарень, ресторанів, їдалень, закусточних, крамниць, кіосків відкрили свої заклади та розпочали роботу. Відповідно, все безгосподарне, залишене майно мало перейти в державну власність⁵³. Ідеологічні упередження більшовиків по відношенню до приватності не завадили їм вже в вересні 1944 р. опублікувати в офіційних партійних газетах Львова оголошення про реєстрацію кустарних і ремісничих промислів та приватних торговельних і промислових підприємств. При видачі реєстраційного посвідчення сплачувався державний податок в розмірі 50 руб., а також аванс, який складав 15% від передбачуваних доходів за період від відкриття підприємства після німецької окупації і до кінця 1944 р⁵⁴. У доповідній записці Львівського міському КП(б)У від 1 жовтня 1944 р. йдеться про 645 осіб, які отримали реєстраційні посвідчення і сплатили аванс за право працювати в торгівлі, ще 365 осіб було зареєстровано як власники кустарних підприємств, яким також видали реєстраційні посвідчення⁵⁵.

Фактично до початку 1950-х років багато торговельних закладів, їдалень, чайних, райпромкомбінатів, майстерень, ОРСів (відділ робітничого постачання) належали приватним особам на правах оренди. Найбільшого поширення набули приватні кравецькі та шевські артілі, розташовані в приватних помешканнях. Траплялися випадки, що навіть державні артілі, виконуючи державну норму впродовж одного дня, решту часу працювали як повністю приватне підприємство. Під кінець 1945 р. майстерні промартілей (перукарні, бляхарі, швейні та шевські майстерні тощо), система промкооперації працювали за умовами приватного ринку (самостійно закупували товар на ринку, віддаючи меншу частину виручки державі, а решту залишали собі)⁵⁶. Конкуренція, яку створювали осібники, змушувала навіть державні радянські магазини підлаштовуватися – широко використовували рекламу в газетах, практикували попереднє замовлення по телефону, пропонували готові пакети з набором продуктів, заохочували покупців через різноманітні акції⁵⁷.

Партійне керівництво інколи проводило голосні викривальні акції, демонстративно переводило у державну власність окремі артілі. Переважно це була покинута власність поляків, які виїжджали до Польщі. Зокрема, у травні 1946 р. була передана в державну власність на баланс “Міськжитлопостачторгу” теслярська майстерня Е. Чеховича (вул. Крулевська, 1) (тепер – вул. Р. Дашкевича)⁵⁸. Не залишалася осторонь боротьби з приватною ініціативою й Рада Міністрів СРСР, яка 14 квітня 1948 р. опублікувала постанову “Про засміченість фінансових та господарських органів приватними підприємствами”. Після цього відбулося засідання Львівського обкому КП(б)У, на якому ухвалили припинити всі прояви недержавного господарювання⁵⁹. Від червня 1948 р. усі дрібні приватні підприємства, в яких працювало троє й менше осіб, ліквідувалися, а приміщення, де вони працювали – реквізувалися. В основному постраждали невеличкі ремонтні майстерні одягу і взуття⁶⁰. Деякі керівники сфери торгівлі втратили посади через протидію ліквідації приватних артілей, але питання про “остаточне і повне викорінення приватнопідприємницьких настроїв” із господарської системи Львова не втрачало актуальності, ще довго залишаючись на порядку денному партійної влади⁶¹.

У травні 1948 р. більше 60 % майстерень львівської міської промисловості продовжувало перебувати у приватній власності. Ба більше, під приватним впливом знаходилися, навіть, такі організації як “Каси взаємодопомоги інвалідів Вітчизняної війни”, виробничі підприємства Університету,

⁵³ Обов’язкові постанови прийняті виконкомом Львівської міської ради депутатів трудящих та матеріали до них 1944–1946 рр., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 35 “в”, арк. 1.

⁵⁴ [Оголошення Львівського Облфінвідділу], *Вільна Україна*, № 54 (589) (10 вересня 1944): 4.

⁵⁵ Полит-информации исполкомов районных советов и отделов Исполкома городского Совета, 1944–1945 гг., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 4, арк. 28.

⁵⁶ Докладные записки, справки, материалы, для ознакомления и информации председателя горсовета, 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 58. арк. 18.

⁵⁷ [Оголошення], *Вільна Україна*, № 219 (886) (4 листопада 1945): 4.

⁵⁸ Постанови-рішення виконавчого комітету Львівської міської Ради депутатів трудящих та матеріали до них, 1946 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 200 арк. 2.

⁵⁹ Стенограммы совещаний секретарей райкомов, горкомов КП(б)У, председателей райисполкомов, начальников районных отделов МВС, МВД о ходе коллективизации, борьбе с остатками банд ОУН и др., ДАЛО, ф. П-3, оп. 2, спр. 448, арк. 1–4; Информации, обкома партии в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о выполнении постановлений по вопросам улучшения массово-политической работы, работы промышленности, партийного строительства и др., ДАЛО, ф. П-3, оп. 2, спр. 456, арк. 121.

⁶⁰ Постанови-рішення засідань виконавчого комітету міськради депутатів трудящих 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 272, арк. 132.

⁶¹ [Редакційна стаття], *Вільна Україна*, № 32 (2263) (8 лютого 1951): 3.

Торгово-економічного та Політехнічного інститутів, приватні медичні кабінети тощо. Користуючись нестачею робочої сили і нерозумінням нової влади деяких економічних питань, багато старих власників і колишніх працівників продовжували займатися своїми справами під новими вивісками й юрисдикцією. Інша частина місцевих підприємців за гроші надавала владі приміщення, устаткування, інструменти тощо. Наприклад, власник бондарної майстерні Ружицький щороку отримував за оренду від Шевченківського Промкомбінату 12 тис. руб., а Ремонтно-будівельна бригада цього ж району 80% зароблених коштів витратила на оплату працівникам, працюючи як приватне підприємство. Подібно було й в інших районах міста, де невеликі кустарні підприємства (дві – три особи) самі робили ремонти, закуповували сировину, обладнання і, відповідно, сповна користали результатами своєї праці. Квитанції у таких випадках не видавали, оцінюючи виконану роботу на свій розсуд. Прикметно, що доволі часто номінально місцеве підприємство очолював хтось із приїжджих росіян, насправді ж, не впливаючи на його роботу. Серед лідерів львівської приватної ініціативи, без сумніву, були ювелірні, шевські та швейні майстерні, перукарні, фотоательє і харчові установи, рідше транспорт⁶².

У серпні 1951 р., попри зростаючий тиск міської влади, спрямований на відмову від приватної власності, невеликі приватні майстерні продовжували працювати і навіть розширювати виробництво. Показовим є приклад керуючого Будинкоуправлінням № 16 Максимовича, який дозволив відкрити підприємцю Давиду Шапіро по вул. 1 Травня, 39 (тепер – Проспект Свободи) приватну майстерню з фарбування шкіряних виробів. По факту відкриття майстерні прокуратура розпочала розслідування, а Максимовичу було оголошено догану⁶³. На кінець 1952 р. приватний бізнес у Львові зберігся переважно в сфері обслуговування у формі невеликих кустарних майстерень швейного, шевського, рідше перукарського профілю. Більшовики, намагаючись дотиснути підприємців, встановили обмеження на заробітну плату не більше 150–250 руб. на особу. Підприємці виживали в основному завдяки високій продуктивності праці, чіткому розподілу обов'язків і малій кількості працівників (персонал одна – три особи). В разі укрупнення артілей, звільнялися з роботи і намагалися відродити справу під новою вивіскою⁶⁴. З перемінним успіхом протистояння тривало до кінця 1950-х років.

Повоєнна індустріалізація Львова вимагала збільшення кількості робітників і спричинила наплив до міста нових мешканців. За приблизною статистикою (на основі звітів будинкоуправлінь) уповноваженого держплану при РНК СРСР Львівської області, у Львові станом на 1 жовтня 1944 р. проживало 154 235 осіб. З них – 102 983 (66,7%) поляків, 40 743 (26,4%) українців, 8 426 (5,5%) росіян, 1 689 (1,1%) євреїв та ін.⁶⁵ На 1 липня 1945 р. за даними цього ж органу чисельність мешканців Львова складала вже 192 200 осіб. Лише за перше півріччя 1945 р. до Львова прибуло 29 442 осіб зі Сходу, вибуло 13 146 осіб (переважно поляки)⁶⁶. У 1946 р. динаміка механічного приросту населення Львова посилилася – за перших півроку до Львова прибуло 46 787 осіб, вибуло – 21 135 осіб. У цей час населення Львова налічувало 272 700 містян без врахування військовослужбовців та засуджених. Більшість мешканців відтепер складали демобілізовані червоноармійці та переселенці зі Сходу⁶⁷. Місто й надалі кількісно зростало й у січні 1947 р. нараховувало вже 326 021 львів'ян. Водночас, подаючи такі дані, уповноважений держплану СРСР у Львівській області – В. Перепйолкін застерігав секретаря Львівського Обкому КП(б)У Івана Мазепу, що цифри приблизні і використовувати їх у партійних звітах варто обережно⁶⁸. Тим не менше, позитивна динаміка механічного приросту населення чітко простежувалася і продовжувалася ще декілька років поспіль. Зокрема, у січні 1948 р. кількість мешканців Львова зросла до 355 731 осіб⁶⁹, а станом на 16 квітня 1950 р. до 378 552 осіб. Аналіз етнічної складової показує, що з 378 552 осіб лише 80 179 належали до місцевого населення, ще 144 583 було східних українців, 93 379 росіян, 29 893 поляків, 18 614 євреїв, 4 894 представників інших

⁶² Протоколи засідань виконкому міської Ради депутатів трудящих, 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 268., арк. 84, 85.

⁶³ Протоколи засідань виконкому Львівської міської Ради та рішень з матеріалами, 1953 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 582, арк. 164.

⁶⁴ Протоколи сесій міської Ради депутатів трудящих, 1952 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 538, арк. 31.

⁶⁵ Основные показатели народного хозяйства Львовской области по состоянию на 1 октября 1944 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

⁶⁶ Динамика восстановления и развития народного хозяйства Львовской области (По статистическим материалам), ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 12, арк. 8–17.

⁶⁷ Отчеты и сведения Обкому партии Львовской области по промышленности, капитальному строительству, труду за 1946 г. по городу Львову, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 30 арк. 63, 99, 100.

⁶⁸ Сводки по учету труда и населения Львовской области за 1946–1947 гг., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 54, арк. 35, 36.

⁶⁹ Годовой отчет о движении инфекционной заболеваемости по Львовской области за 1947 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 38, арк. 9–10.

національностей. Нараховувалося також близько 12 тис. репатріантів, реемігрантів і переселенців з Польщі⁷⁰. Загалом статистичні дані, навіть за приблизними підрахунками, дають загальне розуміння інспірованих більшовицькою владою міграційних процесів. З огляду на подану статистику, більшовицьке твердження про заселений “неоковирним” місцевим селянством український повоєнний Львів не витримує жодної критики. Якщо ж проаналізувати соціальне середовище УРСР, яке після голоду, терору та репресій, стало одним з основних джерел робочої сили, у підсумку матимемо цілком лояльних російськомовних обивателів, представники яких відтепер склали більшість населення Львова.

У цьому випадку саме індустріалізація стала тригером етнічних і русифікаційних змін у Львові. Поряд з визначеними напрямками розвитку промисловості міста чітко встановлювалися й обсяги робочої сили, яку необхідно було переселити зі Сходу. В квітні 1945 р. РНК СРСР видав постанову “Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства міста Львова”. Документ зобов’язував мобілізувати лише в першому півріччі 1945 р. 16 тис. осіб з числа непрацюючого населення УРСР для роботи у промисловості міста. Відповідальними за виконання постанови призначили Миколу Шверника (Комітет із обліку і розподілення робочої сили при РНК СРСР) та Микиту Хрущова (РНК УРСР)⁷¹. Урядові сприяння дали свій результат – у 1944–1945 рр. щомісяця населення Львова зростало за рахунок приїжджих зі Сходу в середньому на 7 374 осіб⁷². Відповідно до радянських підрахунків, у 1947 р. кількість робітничого населення Львова зросла до 40 150 осіб, а в 1949 р. ця цифра становила вже 46,5 тис.⁷³ На роботу до міста масово скеровували російських чи російськомовних “спеціалістів”, які поступово змінювали обличчя міста.

У 1946 р. лише з території РРФСР на Львівщину прибуло 38 780 осіб, у 1947 р. – 22 470 осіб, 1948 р. – 12 595 осіб. Найбільше росіян було прислано з Москви, Ленінграда, Курської та Воронежської областей. Крім цього, до Львова направляли переселенців з Білорусії, Казахстану, Узбекистану, Грузії, Молдови. Окрему групу мігрантів становили вихідці зі сходу України та українські переселенці з Польщі⁷⁴. З часом концентрація росіян у Львові набула таких масштабів, що робітники заводу № 647 (Телефонно-телеграфної апаратури) дозволили собі звертатися до керівництва міста з вимогою не надсилати їм україномовних газет, бо вони не знали української мови. Такі ж заяви надходили з Паровозо-вагоноремонтного заводу та Авіаційно-ремонтного №87⁷⁵. Спеціально для таких переселенців від березня 1946 р. почала виходити російськомовна газета “Львовская правда”. У січні 1951 р. частка росіян у місті становила вже 30,8 %, порівняно з 5,5 % у 1944 р. Як привілейована верства суспільства, вони працювали у сфері судочинства, торгівлі, культури, транспорту, почасти промисловості. Але найбільше росіян було в управлінні. Саме вони мали вирішальний вплив на формування кадрової політики⁷⁶.

У 1946 р. росіяни й євреї становили понад 37% керівників підприємств та установ міста, а в 1949 р. цей показник перевищив 60%⁷⁷. У 1948 р. львівська обласна партійна організація на 49,1% складалася з росіян, українці становили в ній 37,5%, представники інших національностей – 13,4%. Лише наприкінці 1953 р. співвідношення українців і росіян в управлінні стало майже однакове: українці – 43,4%, росіяни – 42%, інші – 14,6%⁷⁸. Особлива парадоксальна ситуація склалася в галузі освіти. У вишах Львова на 25 грудня 1944 р. викладало 635 осіб, з них лише 122 місцевих; учителів – 894, з них 252 українців (125 місцевих). З усіх викладачів лише 460 мали вищу освіту⁷⁹, але одночасно незадіювали багатьох місцевих фахівців.

⁷⁰ Стенограми совещаний секретарей райкомов, отчеты и сведения о этническом составе населения Львова, 1950 г., ДАЛО, ф. П-4 (Львівський міський комітет КП(б)У), оп. 3, спр. 460, арк. 44–45.

⁷¹ *Радянський Львів 1939–1955. Документи й матеріали*, ред. М. К. Івасюта, В. Я. Пащенко, Г. С. Сизоненко, (Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956), 270.

⁷² Специальные донесения органов прокуратуры и управления НКВС о работе милиции и об уголовных проявлениях по г. Львову, ДАЛО, ф. П-4, оп. 1, спр. 5, арк. 121.

⁷³ *Радянський Львів 1939–1955. Документи й матеріали*, ред. М. К. Івасюта, В. Я. Пащенко, Г. С. Сизоненко, (Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956), 273, 292, 322.

⁷⁴ Лозинський Р. М. *Етнічний склад населення Львова. (У контексті суспільного розвитку Галичини)*. (Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005), 195–196.

⁷⁵ Переписка, письма обкома партії, телеграми і др., ДАЛО, ф. П-3, оп. 3, спр. 174, арк. 90.

⁷⁶ Терлюк І. “Місто Львів: етносоціальний склад населення у перші післявоєнні роки”. *Львів. Історія – населення – культура. Українсько-польська наукова конференція. Тези доповідей та повідомлень*. (1994): 52–54.

⁷⁷ К. Кондратюк, “Зміни етносоціального складу населення Львова (1944–2000)” *Львів: місто–суспільство–культура: Збірник наукових праць Т. 6*, (2007): 610.

⁷⁸ *Львівська обласна партійна організація. Короткий нарис*, ред. Маланчук В. Ю., Смолінчук О. І., Колісник В. В., (Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1961), 192.

⁷⁹ Справки и сведения горкома партії об укомплектовании и движении кадров в аппаратах райкомов КП(б)У, общеобразовательных школах, средних и высших учебных заведениях и др., ДАЛО, ф. П-4, оп. 1, спр. 17, арк. 1, 7.

І хоч кількість місцевих робітників у Львові потрохи зростала, частка українців-галичан, залучених до роботи, залишалася непропорційно низькою, суттєво поступаючись полякам. Для прикладу, головними інженерами Газового заводу та Водоканалуправління стали поляки Е. Півонський і Чіжовський, начальником планового відділу тресту Саночистики – поляк Рацін. Загалом із 551 працюючого місцевого населення Сталінського району Львова 307 робочих місць припадало на поляків, ще 21 місце праці належало євреям. Також серед 518 працівників Газового заводу станом на 1945 р. числилися 323 поляки. Найбільше місцевих працювало у Шевченківському районі міста – 4 368 осіб. В цілому, на початках, у 1944–1945 р. при Виконкомі та його відділеннях працювало 223 особи з місцевих, при цьому 42 особи на керівних посадах. У системі охорони здоров'я міста працювало 485 місцевих, 18 з яких на керівній роботі. В народній освіті Львова працювало 670 місцевих педагогів, серед яких 73 були керівниками. Працювали місцеві мешканці також в інших установах Львова⁸⁰.

З депортацією поляків ситуація змінювалася, але не на користь галичан-українців. Їх вкрай неохоче залучали не лише до керівних посад, але й до роботи взагалі. Секретар Міському КП(б)У Микола Чупіс на IV сесії Львівської міської Ради (1945 р.) зауважив недостатню кількість робочих рук з огляду на перспективу індустріалізації Львова. Вихід вбачав у залученні людей з сіл, але вважав за необхідне постійно контролювати їхню діяльність, не рідше двічі на місяць заслуховувати звіти про роботу, провадити різноманітні роз'яснювальні заходи тощо. М. Чупіс наполягав на цьому з кількох причин. По перше, селяни не були обізнані з роботою на радянських промислових підприємствах. По друге, багато з них ще перебували під впливом ідей українського націоналістичного руху⁸¹. З цієї причини на підприємствах і в промислово-кооперативних артілях Львова на керівних посадах працювало лише 189 осіб місцевого населення, з них лише 57 українців: 24 директори підприємств, восьмеро головних інженерів, п'ятеро начальників відділу кадрів, 14 голів артілей, шестеро завідуючих виробництвом артілей⁸². Українці-галичани майже не займали керівних посад, про що йшлося навіть у зведеннях ЦК КП(б)У⁸³.

Відбувалося інтенсивне формування нового етнічного та соціального обличчя Львова за рахунок приїжджих зі Сходу, з надією їхнього найшвидшого залучення до міської виробничої сфери. Але, попри значну кількість нових мешканців, місто постійно відчувало дефіцит робочих рук. За таких умов партійне керівництво міста вимушено вдавалося до примусу. При Виконкомі Львівської міської ради депутатів діяло Бюро обліку та розподілу робочої сили (працювало до кінця грудня 1946 р.)⁸⁴. Після ліквідації Бюро його повноваження перейшли до Обласної контори організованого набору робочої сили, яка через уповноважених інспекторів по районах міста займалася рекрутингом робітників⁸⁵. У 1944–1945 рр. Бюро розіслало непрацюючому населенню Львова 16 427 повісток, але зуміли мобілізувати лише 7 698 осіб, ще 1 351 влаштувалися на роботу самостійно, частина оповіщених виїхала до Польщі, решту відмовлялися працювати під різноманітними приводами, навіть під загрозою судового переслідування. Найбільше потерпали без робочої сили Львівський енергокомбінат (бракувало 1 500 осіб), Львівський паровозо-вагонний ремонтний завод (ЛПВРЗ; 1 000 осіб), промисловість місцевого значення (1 600 осіб)⁸⁶.

На січень 1945 р. Міськвиконкому вдалося мобілізувати ще 311 осіб (при потребі 2080) для роботи на міських підприємствах “Главвійськпромбуд”, “Главнафтопостач”, “Львівський енергокомбінат”, “Наркомзаготзерно”, “Бронетанковий завод №17” та ін.⁸⁷ Ще 74 особи заледве було прийнято на роботу в трамвайне управління Львова в листопаді 1945 р⁸⁸. Проблема рекрутингу спонукала партійних

⁸⁰ Докладные записки, справки, материалы. Справки для ознакомления и информации председателя горсовета 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 58, арк. 243–248, 255.

⁸¹ Протоколы заседаний сесий Львовского городского совета депутатов трудящихся 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 76, арк. 30, 31.

⁸² Справки и сведения горкома партии об укомплектовании и движении кадров в аппаратах райкомов КП(б)У, общеобразовательных школах, средних и высших учебных заведениях и др., ДАЛО, ф. П-4, оп. 1, спр. 17, арк. 6–7.

⁸³ Письма, докладные записки в обком партии, др., ДАЛО, ф. П-3, оп. 3, спр. 434, арк. 23.

⁸⁴ Постанови-рішення прийняті на засіданнях Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих 1946 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 210, арк. 105.

⁸⁵ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 487, арк. 163.

⁸⁶ Исполком Львовского городского совета депутатов трудящихся. Разные отчеты по секторам 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 79, арк. 103.

⁸⁷ Сводки о ходе мобилизации в ремесленные училища, школы ФЗО октябрь 1944 – декабрь 1945 гг., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 29, арк. 111.

⁸⁸ Письма, отношения учреждений и предприятий, заявления граждан 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 60, арк. 270.

керівників шукати робітників за межами міста. Відповідно до рішень Державного комітету оборони № 6807 Львівського обласного комітету КП(б)У та міського виконавчого комітету для відновлення львівської залізниці мобілізували 300 робітників з сільської місцевості на постійну роботу у Львові, ще 400 планували залучити невдовзі. На кінець листопада 1944 р. ці робітники мешкали у тимчасових дерев'яних бараках неподалік місця праці, згодом для них мали виділити житло по вул. Короткій, 10–15, (тепер – вул. Старознесенська) Боримельській, 23 (тепер – вул. Конотопська) та ін.⁸⁹ За ухилення від робочої мобілізації передбачали кримінальну відповідальність, але на початок 1945 р. у Львові за такими звинуваченнями засудили лише 15 осіб⁹⁰.

Львівський виконком активно розшукував по місту непрацююче населення. Відповідно до постанови № 61 від 14 лютого 1945 про “Про облік міського непрацюючого населення” в усіх районах Львова працювали групи інспекторів – 30–40 осіб, які обходили Будинкоуправління, гуртожитки, власників будинків, щоб виявити непрацюючих чоловіків віком 14–55 років та жінок 15–50 років, а цей облік мали завершити до 20 січня 1945 р.⁹¹

В умовах дефіциту охочих працювати до роботи залучали молодь, в тому числі й неповнолітніх. У жовтні 1944 р. Львівський виконком видав постанову про призов (мобілізацію) молоді Львова, яка не працює й не навчається, до ремісничих училищ та шкіл ФЗН (фабрично-заводське навчання). Вікові категорії: молодь 14–15 років – до ремісничих училищ; 15–17-річні – до ФЗН. Термін мобілізації встановлено від 9 до 20 жовтня 1944 р. з планами набору 1 400 осіб до училищ та 250 до шкіл ФЗН. Набір проводили через спеціальні призовні комісії у складі голови виконкому, секретаря райкому ЛКСМУ та голови профспілкового комітету⁹². Попри збільшення мобілізаційних можливостей в наступні роки втримати юнаків на місці праці з незадовільними виробничими і побутовими умовами було дуже складно. Для прикладу, наприкінці 1947 р., з 1 473 випускників шкіл ФЗН, направлених на фабрики і заводи Львова, вибуло 1 074, а 728 з них покинули місце праці самовільно⁹³.

З більшовицькою безпосередністю ставилися у Львові й до примусового працевлаштування інших категорій залежного населення, зокрема безпритульних підлітків 15–17 років. Робітниками переважно ставали мешканці Дитячого приймальника-розподільника Управління внутрішніх справ Львівської області. Для прикладу, у квітні 1949 р. розподільник працевлаштував на п'ятдесяті львівських підприємствах 243 підлітків⁹⁴.

У багатьох випадках мобілізована робоча сила не відповідала необхідними критеріями. Зокрема, ОСМЧ-322 (Отдельная строительно-монтажная часть) неодноразово через слабку фізичну силу мобілізованих відмовлялася від наданих їй робітників. Звертає на себе увагу, що примусова робоча мобілізація проводилася в основному серед місцевого українського населення, попри величезну кількість “нових” непрацюючих львів'ян. У квітні 1945 р., завідувачка львівського бюро мобілізації та розподілу робочої сили Дар'я Солодка, на одному із засідань Львівського виконкому виправдовувала такий стан речей страхом “восточноков-східняків” перед розправою українського підпілля. Натомість, голова виконкому Павло Бойко, назвав такі визначення дурницями, наголосивши, що до Львова приїхали десятки тисяч сімей “східняків”, серед яких багато не працює, тому необхідно якнайшвидше залучати їх до роботи⁹⁵.

Радянська статистика вкотре фіксувала, що населення Львова в перші повоєнні роки комплектувалося, головним чином, за рахунок громадян із східних регіонів країни та демобілізованих з Червоної армії. Переважно це були працездатні, малосімейні люди середнього віку, які були мобільніші за інші соціальні групи. Приріст населення Львова відбувався в основному за рахунок малосімейного населення – за даними паспортних столів Львова вікова група дітей до шістнадцяти років була незіставно мала у порівнянні з кількістю усього населення міста. Звертає на себе увагу те, що

⁸⁹ Матеріали до рішень виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих за 1944 рік, ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 8, арк. 487.

⁹⁰ Докладные записки, справки, материалы. Справки для ознакомления и информации председателя горсовета 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 58, арк. 108.

⁹¹ Постанови, матеріали прийняті виконкомом Львівської міської ради 1945 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 67 “а”, арк. 84.

⁹² Об'єднанні постанови прийняті виконкомом Львівської міської ради та бюро Львівського міського комітету КПУ 9 серпня 1944 – 27 грудня 1946 рр., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 35 “а”, арк. 28.

⁹³ Письма в Госплан СССР за 1947 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 79, арк. 49.

⁹⁴ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1949 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 317, арк. 113, 114, 114 з в.

⁹⁵ Протокольная часть. Черновые материалы и протоколы заседаний исполкома Львовского городского совета. 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 67, арк. 172

фактично 44% працездатного населення Львова станом на кінець 1948 р. воліло займатися домашнім та підсобним господарством, аніж влаштовуватися на будь яку державну роботу⁹⁶.

Станом на квітень 1946 р. Львів і надалі відчував дефіцит робочої сили, при цьому маючи значний резерв непрацюючих серед приїжджих зі Сходу. Страждали в основному комунальні установи міста, де потреба в людях відчувалася найбільше. Очевидно, що така праця вважалася не дуже престижною і серед “нових” львів’ян, були зауваження і щодо їхньої сумлінності в роботі, тому Львівський газовий завод набрав 50 осіб необхідного персоналу на селі, проігнорувавши львівських безробітних. Такі дії адміністрації заводу викликали зауваження Львівського виконкому, який рекомендував зосередитися саме на львів’янах⁹⁷.

Попри певні успіхи з набором робітників, місто потребувало набагато більше трудових ресурсів. При плані набору на середину 1945 р. в кількості 9 230 осіб, у місті вдалося загітувати тільки 1 170 працівників⁹⁸. Попри активну роботу партійного керівництва Львова, нестача кваліфікованих кадрів була ще дуже відчутна. Бавовно-прядильна фабрика, яка розпочала роботу в серпні 1946 р., мала всього 60 робітників. Наступного року планували довести кількість працівників до 330 осіб. Найгірше з робочою силою було у ПВРЗ – менше 50% від необхідного. На кінець 1946 р. на заводі працювало 695 робітників при потребі 1 400. Сфера будівництва у Львові станом на кінець 1946 р. потребувала 11 785 працівників, з яких 1 365 адміністративний персонал. Наступного 1947 р. їхня кількість мала зрости майже вдвічі до 19 143 осіб з 1 428 управліннями. Незначне збільшення керівної ланки було пов’язане з постановою Ради міністрів СРСР №1751 від 13 липня 1946 р. “Про заборону розширення штатів адміністративно-управлінського персоналу”⁹⁹.

Дефіцит робочої сили у Львові, незважаючи на інтенсивне переселення зі Сходу, відчувався ще протягом 1945–1948 рр. Особливо потерпали будівельні організації міста, які через важкі умови праці були не надто привабливі. Спроби діяти адміністративним шляхом, на кшталт рішення Виконкому від листопада 1947 р. “Про посилку непрацюючого працездатного населення на роботу в будівельні організації”, успіху не мали. При плані залучити 2 600 осіб, станом на кінець лютого 1948 р. вдалося рекрутувати лише 303 робітників, а решта на місце праці не з’явилися¹⁰⁰. Пожвавішало комплектування робочою силою львівських заводів після скасування карткової системи й проведення грошової реформи. Зокрема, Львівському заводу № 2 “Теплоконтроль” вдалося набрати аж під кінець жовтня 1948 р. 83 робітники, з яких 68 львів’ян і 15 вихідців з сільської місцевості. При цьому соціальний склад набраного міського населення – особи, які раніше не працювали або дуже довго не працювали, домогосподарки. Усі були зараховані в механічний цех слюсарями, токарями, мотальниками¹⁰¹. Звертає на себе увагу факт наявності у Львові на кінець 1948 р. ще значного числа непрацюючих містян, які з неохотою бралися до роботи, питома вага місцевого сільського населення і надалі залишалася малою. Серед робітників Львова велику роль відігравала жіноча праця. Лише за 1947–1948 рр. більше 400 жінок-ударниць завчасно завершили п’ятирічні плани на підприємствах Львова, не говорячи вже про звичайних працівниць¹⁰².

Вагомий вплив на формування кадрів львівських підприємств мали матеріальні і побутові умови, в яких проживали працівники. Серед усього різноманіття львівських працедавців одиниці могли похвалитися належним ставленням до персоналу. Гуртожиток тресту по вул. Шевченка, 111а не опалювався, не було ідальні, постіль була без наволочок, не вистачало простирадл тощо. Аналогічна ситуація склалася з молодими працівниками УНР-120 (Управління начальника робіт): відсутність ідальні й неналежне опалювання приміщення, зарплата затримувалася, не було стільців, столів та іншого інвентаря. Крім цього, молоді робітники “Облбудтресту” мали систематичні простоти через недовіру керівництва до їхньої кваліфікації. На Фабриці гнутих меблів якість їжі в ідальні була незадовільна, гуртожитки по вул. Зеленій, 204 не опалювалися, стіни і стелі були закопчені, а будь-

⁹⁶ Баланс труда на 1947 г. по Львовской области, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 52, арк. 26–33; Письма в Госплан СССР за 1947 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 79, арк. 12.

⁹⁷ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих, ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 198, арк. 287.

⁹⁸ Докладные записки и переписка с Госпланом СССР, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 7, арк. 55.

⁹⁹ Баланс труда на 1947 г. по Львовской области, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 52, арк. 13–19.

¹⁰⁰ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 263, арк. 138.

¹⁰¹ Разная переписка отдела проверки выполнения плана 1948 г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 2с. спр. 69, арк. 22.

¹⁰² Михайло Бірюков. *Львів індустріальний. Під зорями кремля. Літературно-художній і громадсько-політичний альманах Львівської організації спілки радянських письменників України, присвячений десятиріччю возз’єднання українського народу в єдиній Українській Радянській Державі.* (Львів: Вільна Україна, 1949), 204–205.

який інвентар відсутній. Середня зарплата молодого робітника фабрики на жовтень 1948 р. складала 400–600 руб. Така ситуація спричинилася до того, що 65 молодих робітників покинули названі вище підприємства за декілька місяців 1948 року¹⁰³.

У перші повоєнні роки умови праці бажали кращого й в інших міських установах Львова. Беручи за відлік кінець 1948 р., можемо констатувати, що незадовільні умови праці були на заводах: “Сільмаш” (відсутність вентиляції у цехах кольорового лиття, паяльному та полірувальному цехах); на Велозаводі (відсутність циркуляції повітря в гальванічному цеху); на заводі № 87 (відсутність вентиляції в цехах з використанням хімічних технологій, робітники, які працювали з содовою емульсією та мінеральними маслами не мали захисних краг та наруківників, що захищали руки); “Мехсклозавод” (відсутність захисного обладнання інколи спричиняло до 25-ти травматичних випадків щодня). Крім цього, на Велозаводі, “Мехсклозаводі”, Інструментальному заводі не працювали санвузли та душові кабінки. Побутові умови колективного проживання робітників цих підприємств відображали загальний рівень більшовицького забезпечення львівських гуртожитків – відсутність м’якого та твердого інвентаря, незадовільні санітарні умови, поширення педикульозу. Такі умови праці провокували збільшення захворювань і, відповідно, тимчасової непрацездатності в середовищі львівського робітництва. Цифри непрацюючих через травми на роботі та незадовільні умови праці постійно зростали, що спонукало Виконком провести у грудні 1948 р. окреме засідання, присвячене цій проблемі¹⁰⁴. В кінці березня 1950 р. незадовільні умови праці, побуту, низькооплачувана робота і відсутність можливості підвищувати кваліфікацію призвели до звільнення 12 молодих робітників Авторемонтного заводу, направлених туди школою ФЗН¹⁰⁵. Звільнення через неналежні умови праці та відпочинку були звичним явищем перших повоєнних років. Від 1947 до 1951 рр. з УНР-120 вибуло 548 робітників, з ЛПВРЗ – 246¹⁰⁶. Така ж ситуація була й на інших робітничих майданчиках Львова.

На початковому етапі індустріалізації у Львові багато новостворених підприємств порушували штатно-кошторисну дисципліну (роздуті штати і завищені ставки зарплати). Саме такі недоліки виявили працівники міського фінансового відділу на Фабриці індошвишу одягу та взуття, Управлінні львівського трамваю, Кондитерській фабриці № 1, Уповноваженого Держплану при РНК СРСР, Червоноармійській районній раді та інших підприємствах й установах Львова¹⁰⁷.

У 1950-х рр. з розвитком індустріалізації дефіцит робочої сили у Львові відчувався ще більше. Особливо страждали трудомісткі напрямки, такі як: “Міськкомуналжитлобуд”, міські будівельні організації, “рембудконтори”. З огляду на такий стан речей голова Виконкому Василь Ніколаєнко у лютому 1950 р. видав одну з перших постанов, яка дозволяла будівельним організаціям набирати робітників у деяких районах Львівської області (Одеському, Золочівському, Буському, Брюховицькому, Жовківському і Куликівському). Нам не вдалося з’ясувати, чому набір дозволено саме в цих районах. До слова, в постанові йшлося й про залучення робітників із міського населення, яке прибувало у Львів, але очевидно без великих сподівань на успіх. Та ж постанова зобов’язувала Управління міської міліції приписати у Львові всіх зарахованих на роботу¹⁰⁸. Активізація рекрутингової кампанії на початку 1950-х років в районах області пов’язана з успіхами в боротьбі з українським підпіллям, під егідою якого місцеве населення мовчазно саботувало попередні спроби більшовиків загітувати робітників до Львова. З цієї причини дефіцит робочої сили по Львову за 1951 р. дещо зменшився і склав 1 640 осіб та до кінця року так і не був закритий. Найбільше працівників потребував Залізничний район – 450 осіб, набрали ж лише 406, відставав і Сталінський район: з 320 необхідних для роботи осіб зголосилося заледве 195. Решту районів Львова свої потреби в робочій силі задовольнили¹⁰⁹.

¹⁰³ Постанови-рішення засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 282, арк. 257.

¹⁰⁴ Протокол засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих 1948 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 287, арк. 227, 228.

¹⁰⁵ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1950 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 364, арк. 34

¹⁰⁶ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 421, арк. 19.

¹⁰⁷ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих 1946 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 194, арк. 206.

¹⁰⁸ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1950 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 360, арк. 59.

¹⁰⁹ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1951 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 487, арк. 163.

В цілому, за винятком Львівського бронетанкового заводу № 17, жоден львівський завод чи фабрика першого повоєнного десятиріччя не перевищували 1 000 осіб. Найвселелюднішими були ПВРЗ – 663 особи, Авіаремонтний № 87 – 431 особа. В першу чергу це було пов'язано з започаткуванням у Львові цілком нових індустріальних напрямків, які потребували часу на адаптацію і налагодження виробничих зв'язків. Значну дезорганізацію спричинив від'їзд поляків, зокрема на Електроламповому заводі на 93% змінився персонал, що без сумніву також утруднювало поступ підприємства. На інших заводах плінність кадрів з тих чи інших причин також досягала 30%¹¹⁰.

Важливу роль у відбудові повоєнного Львова та індустріалізації загалом відіграв контингент полонених та засуджених. Лише полонених, які були задіяні на різних роботах, у Львові налічувалося 16 000 осіб, їхні табори розміщувалися безпосередньо в межах відновлюваних об'єктів¹¹¹. На середину 1946 р. серед зайнятих на будівельних роботах у Львові військовополонених та засуджених подекуди було понад 80%¹¹². Зокрема, для будівництва Авіаційно-ремонтного заводу № 87 у 1945 р. було створено в районі Стрийського парку ВТК на 1 000 осіб. Відведення землі особисто контролював перший секретар Львівського обкому КП(б)У – Іван Грушецький¹¹³.

Полонені німці брали активну участь у відбудові львівського залізничного вузла та Львова зокрема. На території колишнього нацистського Янівського табору було створено більшовицький концентраційний табір для німців, розрахований на 2 000 осіб. Полонені перебували у двох бараках, охороняли їх 70 енкаведистів та 30 вахтерів, які розміщувалися у невеликих будиночках на території табору¹¹⁴. Очевидно, умови праці і ставлення до полонених з боку більшовиків було традиційно погане, що в кінцевому результаті вилилося у доволі високу смертність утримуваних. Для їхнього поховання в межах міста було створено цілу низку окремих кладовищ, де ховали лише військовополонених. Два найбільших з них розміщувалися при вул. Шевченка впритул до Янівського кладовища та при вул. Топольній¹¹⁵.

У жовтні 1945 р. для відбудови Львівського головного залізничного вокзалу і розбудови ЛПВРЗ, яке виконувало УСВЗ-22 (рос. – Управление строительства и восстановления заводов) було виділено 700 полонених, які складали основу 1 190 особового колективу. При цьому наголошувалося, що в разі відкомандирування цих полонених на інші напрямки, повністю зупиниться відбудова зазначених об'єктів¹¹⁶. Задіювали полонених (1 000 осіб) і під час будівництва Автоскладального (згодом автобусного) заводу, ще 500, на цей раз засуджених з табору НКВС (УИТК – рос. Управление исправительно-трудовых колоний) працювали на розбудові Електролампового заводу¹¹⁷. Станом на середину 1946 р. полонені львівського табору № 275 (1 300 осіб) продовжували працювати на будівництві Енергокомбінату, Склозаводу, Автоскладального та ін. Ефективність роботи полонених вираховувалася радянськими чиновниками як 40% і в багатьох випадках була зумовлена незадовільним постачанням будівельних матеріалів та значним виснаженням утримуваних. Тим не менше Львівський Обком КП(б)У вимагав жорсткішої вимогливості до полонених: збільшення тривалості робочого дня, аж до засудження за саботаж¹¹⁸. У різноманітних довідках, листах партійне керівництво чітко зазначало, що забезпечення робочою силою ключових новобудов Львова відбувалося, станом на 1947 р., в основному за рахунок спецконтингенту. Зокрема, табір військовополонених в кількості 1 000 осіб забезпечував виконання основних будівельних робіт на Автоскладальному заводі, при Велосипедному заводі діяло Управління виправно-трудових колоній НКВС (рос. – УИТК НКВД) на 200 осіб з перспективою розширення до 500, аналогічний табір на

¹¹⁰ Баланс труда на 1947 г. по Львовской области, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1. спр. 52, арк. 49.

¹¹¹ Докладные записки и переписка с Госпланом СССР 1944–1945 гг., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1. спр. 7, арк. 55, 68.

¹¹² Отчеты об итогах выполнения плана развития промышленности, капитального строительства и капиталовложений по Львовской области за 1946–1947 гг., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1. спр. 47, арк. 9.

¹¹³ Письма, отношения учреждений и предприятий, заявления граждан 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 60, арк. 69.

¹¹⁴ Материалы к решению Исполкома Львовского городского совета депутатов трудящихся 1945 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 69, арк. 264.

¹¹⁵ Протоколи засідань Виконкому Львівської міської ради депутатів трудящих та рішення з матеріалами 1949 р., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 332, арк. 234–236.

¹¹⁶ План капитального строительства Львовской области на 1944–1945г., переписка с Госпланом и другими органами, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 3, арк. 19; Докладные записки и переписка с Госпланом СССР, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 7, арк. 10.

¹¹⁷ Итоги выполнения постановления СНК СССР от 13.04.45г. “О восстановлении и развитии промышленности, транспорта и городского хозяйства г. Львова за 1945 г.”, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1. спр. 11, арк. 3.

¹¹⁸ Отчеты и свединия Обкому партии Львовской области по промышленности, капитальному строительству, труду за 1946 г. по городу Львову, ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1. спр. 30, арк. 29–31.

800 осіб створено для будівництва Електролампового заводу та ін. Водночас кількість вільнонайманих робітників цих об'єктів складала лише 400 осіб з перспективою збільшення до 700 на кінець 1947 р.¹¹⁹

Полонених використовували навіть у, здавалося б, таких дріб'язкових справах як прибирання в студентських гуртожитках чи як підсобників у Львівському виконкомі. У жовтні 1945 р. начальник таборів військовополонених підполковник Міщенко надав Виконкому терміном на два дні 12 полонених німців для необхідних робіт з оплатою праці на рахунки Управління таборів¹²⁰.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що прихід других більшовиків до Львова характеризувався централізацією міського господарства, водночас у багатьох випадках це супроводжувалося некомпетентністю та дезорганізацією. Фінансова структура міста страждала від кредиторської та дебіторської заборгованостей, затримки зарплати, відсутності обігових коштів та інших негативних похідних соціалістичної економіки. Грошова реформа, покликана стабілізувати соціальну та економічну ситуацію, натомість була проведена за грабінницькою схемою та зі значними зловживаннями. Усі ці процеси проходили на тлі масштабної індустріалізації, яка за планами партійного керівництва мала змінити соціальний характер Львова з адміністративного на промисловий. Робітниче населення міста відтепер мало складати значний відсоток мешканців з перспективою подальшого зростання.

Досягнути швидкої динаміки росту можна було лише завдяки міграції зі сходу. Завдяки відповідним заходам партійного керівництва населення Львова в перші повоєнні роки зростало за рахунок приїжджих на десятки тисяч осіб щомісяця. Механічний приріст населення дозволив більшовикам не лише активно проводити індустріалізацію, але й суттєво змінив етнічну ситуацію в місті. Станом на 1950 р. більшість населення Львова склали російськомовні приїжджі: з 378 552 тогочасних мешканців тільки 80 179 були місцеві. Це дало змогу більшовикам отримувати істотну соціальну підтримку усіх їхніх експериментів та починань.

Виступаючи за масштабну індустріалізацію, радянські партійні діячі планували розвивати її у трьох напрямках: Північно-Східному (Замарстинів–Знесення), Південно-Східному та Західному (Городоцька–Льницька–Левандівка). Реалізація задуманого передбачалася й за рахунок укрупнення існуючих промислових потужностей, і завдяки перенесенню до Львова відповідних фабрик і заводів зі Сходу, зокрема, Авторемонтного заводу № 26, переведеного з Тули, заводу Телефонно-телеграфної апаратури № 647 – з Саратова, а також 17 Бронетанкового заводу, Паровозовагоноремонтного заводу та ін. Активно розбудовувалися у місті Автоскладальний, Велосипедний, Електроламповий, Львівсільмаш, Склозавод тощо.

Важливу роль на початковому етапі індустріалізації відіграла приватна власність. Значна частина невеликих артілей шевського і швейного напрямку, дрібні харчові установи, перукарні й приватна медична практика були звичною справою для повоєнного Львова. Незважаючи на відвертий антагонізм між приватним та радянським, на тлі позірної боротьби з приватністю, більшовикам доводилося довгий час миритися з таким розвитком справ у Львові.

Серйозною проблемою повоєнного Львова на фоні зростаючої індустріалізації був постійний дефіцит робочих рук. Незважаючи на репресивні методи рекрутингу (виклики через повістку з кримінальною відповідальністю за неявку, через школи ФЗН, мобілізацію підлітків), людей не вистачало, що створювало негативний вплив на розвиток виробництва. Звертає на себе увагу факт небажання працювати величезної маси приїжджих зі Сходу, які відтепер позиціонували себе львів'янами. Цю проблему неодноразово розглядали на засіданні Виконкому, але докорінно змінити ситуацію так і не вдалося. Як вихід, було вирішено залучити до відновлюваних робіт у Львові шістнадцятитисячний контингент військовополонених та засуджених, які фактично тримали на плаву чимало промислових проектів. Від середини 1950-х років після деяких успіхів у боротьбі з українським підпіллям, партійне керівництво потроху дозволяло працевлаштування у Львові людям з районів області, яких зобов'язувалися навіть приписати й надати помешкання. Усі вони губилися в російськомовному морі приїжджих, український Львів став перспективою заледве 1960-х років.

¹¹⁹ Докладные записки, отчеты по вопросам восстановления промышленных предприятий и железных дорог, учета рабочей силы по Львовской области за 1946г., ДАЛО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 31, арк. 81.

¹²⁰ Общая канцелярия 1945 г., ДАЛО, ф. Р-6, оп. 2, спр. 59, арк. 152.

MODERNIZATION THROUGH SOVIETIZATION (Social and Economic Development of Soviet Lviv in the First Post-War Years)

Roman HENEHA

Ivan Franko National University of Lviv
Department of Local History
1 Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: r_genega@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-0346-405X

The study examines the Soviet industrialization of Lviv in the 1940s and 1950s, which took place against the backdrop of large-scale ethnic and social changes caused by the war and the policies of the USSR. From that time onward, the majority of the population has been Russian-speaking residents who arrived in Lviv from the East to support industrialization and other Soviet initiatives.

According to the Soviet plans, the newcomers were to help transform Lviv into an exemplary “Soviet showcase”, a vivid demonstration of the Soviet way of life. The initial economic steps of the authorities were not straightforward and raised many questions. The products that Lviv enterprises began to mass produce were of poor quality and difficult to sell, accounts receivable and credit debts, regular salary withholding, etc. significantly hindered the progress. At the same time, the systemic transformation initiated by the authorities led to increased industrialization and significant social changes. The influx of new residents from the East, however, did not meet Lviv’s urgent needs for labor.

For an extended period of time, prisoners were used to rebuild and develop the city. Important Stalinist new buildings in Lviv were the 17th Armored Plant, Aviation Plant No. 87, Lviv Automobile Assembly Plant (later the Lviv Bus Plant), Lviv Energy Factory, Lviv Plant of Agricultural Machines, Glass Plant, Oil Refining Plant, Paint and Varnish Plant, Sewing, Knitting, and Haberdashery Factories, as well as many other enterprises. For some time, private ownership also existed in Lviv alongside state ownership. Small artels, hairdressers, coffee shops, shoe and tailoring studios operated under market conditions, paying special taxes to the state. Only in the mid-1950s and at the cost of losing their identity did the Bolsheviks manage to bring Lviv closer to Soviet standards.

Keywords: Lviv, Soviets, industry, industrialization, Lviv residents, factories, artels.

REFERENCES

- Balans truda na 1947 g. po Lvovskoj oblasti, DALO, f. R-100, op. 1, spr. 52, ark. 8, 13–19. (in russian)
- Biriukov, Mykhailo. *Lviv industrialnyi. Pid zoriamy kremlia. Literaturno-khudozhnii i hromadsko-politychnyi almanakh Lvivskoi orhanizatsii spilky radianskykh pysmennykh Ukrainy, prysviachenyi desiatyrichchiu vozziednannia ukrainskoho narodu v yedynii Ukrainskii Radianskii Derzhavi.* (Lviv: Vilna Ukraina, 1949), 204–205. (in Ukrainian)
- Chernovye materialy k protokolam zasedanij V sesii Lvovskogo gorodskogo Soveta deputatov trudyashihhsya, 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 75, ark. 8. (in russian)
- Derech, Dmytro. *Sklovyky-novatory. Znatni liudy Lvova. Narysy pro laureativ Stalinskykh premii.* (Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo, 1952), 4–7. (in Ukrainian)
- Direktivnyy pravitelstva SSSR, CK VKP(b) i Obkoma KP(b)U o vostonovlenii i razvitii promyshlenosti g. Lvova i Zapadnoj Ukrainy v 1945–1950 g., DALO, f. R-100 (Upovnovazheni derzhplanu pry RNK SRSR u Lvivskii obl), op. 1, spr. 1, ark. 64–133. (in russian)
- Dinamika vosstanovleniya i razvitiya narodnogo hozyajstva Lvovskoj oblasti. (po statisticheskim materialam) 1945 g., DALO, f. R-100, op. 1, spr. 12, ark. 24. (in russian)
- Dokladnye zapiski i otchety po voprosam vostonovleniya promyshlennykh predpriyatij i zheleznykh dorog, ucheta rabochej smily... 1946 g., DALO, f. R-100, op. 1, spr. 31, ark. 279. (in russian)
- Dokladnye zapiski i perepiska s Gosplanom SSSR 1944 1945gg., DALO, f. R-100, op. 1. spr. 7, ark. 10, 55, 80–83. (in russian)
- Dokladnye zapiski, spravki, materialy, dlya oznakomleniya i informacii predsedatelya gorsoveta, 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 58, ark. 97. (in Ukrainian)
- Godovoy otchet o dvizhenii infekcionnoj zaboлеваemosti po Lvovskoj oblasti za 1947 g., DALO, f. R-100, op. 1. spr. 38, ark. 9–10. (in russian)
- Godovoy otchet po osnovnoj deyatlnosti Lvovskogo energokombinata za 1945 g., DALO, f. R-100, op. 1, spr. 21, ark. 4–19. (in russian)
- Informacii obkoma partii v CK VKP(b), CK KP(b)U o reagirovanii inteligencii, naseleniya goroda Lvova i oblasti na sudebnyj proces nad O. Barvinskim, sostoyanii i merah po ukrepleniyu socialisticheskoy zakonnosti, politicheskikh nastroyaniyah sredi razlichnykh grupp naseleniya, DALO, f. P-3, op. 2, spr. 458, ark. 98, 99 (in russian)
- Informaciyi, obkoma partii v CK VKP(b) i CK KP(b)U o vypolnenii postanovlenij po voprosam ulutsheniya masovo-politicheskoy raboty, raboty prmishlenosti, partiynogo stroitelstva i dr., DALO, f. P-3, op. 2, spr. 456, ark. 121. (in russian)
- Informatsii otdelov obkoma, gorkomov, raikomov partii, sovetkikh organov upravleniya obkomu KP(b)U o vipolnenii postanovlenii Soveta ministrov SSSR, TsK VKP(b) ot 9 noyabrya 1946 g., DALO, f. P-3 (Lv³vskii oblasnii komitet KPRS), op. 2, spr. 115, ark. 175. (in russian)

- Ispolkom Lvovskogo gorodskogo soveta deputatov trudyashih. Raznye otchety po sektoram 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 79 ark. 103. (in Ukrainian)
- Itogi vypolneniya postanovleniya SNK SSSR ot 13.04.45 g. "O vostanovlenii i razvitiu promishlennosti, transporta i gorodskogo hozyajstva g. Lvova za 1945 g.," DALO, f. R-100, op. 1. spr. 11, ark. 3. (in russian)
- Kondratiuk, K. "Zminy etnosotsialnoho skladu naseleennia Lvova (1944–2000) i Lviv: misto–suspilstvo–kultura: Zbirnyk naukovykh prats T. 6, (2007): 610. (in Ukrainian)
- Lozynskiy, R. M. *Etnichnyi sklad naseleennia Lvova*. (U konteksti suspilnoho rozvytku Halychyny). (Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2005), 195–196. (in Ukrainian)
- Lvivska oblasna partiina orhanizatsiia. Korotkyi narys*, red. Malanchuk V. Yu., Smolinchuk O. I., Kolisnyk, V. V, (Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo, 1961), 192. (in Ukrainian)
- Materialy do rishen vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh za 1944 rik, DALO, f. R-6, op. 2, spr. 8, ark. 487. (in Ukrainian)
- Materialy k resheniyam ispolkoma Lvovskogo gorodskogo Soveta deputatov trudyashih, 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 68, ark. 170. (in russian)
- Materialy k resheniyam Ispolkoma Lvovskogo gorodskogo soveta deputatov trudyashih, 1945 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 69, ark. 264. (in russian)
- Materialy k resheniyam ispolkoma Lvovskogo gorodskogo Soveta deputatov trudyashih, 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 70, ark. 305. (in russian)
- Materialy postoyannoy komisii po promyshlennosti, 1950 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 400, ark. 111, 112. (in Ukrainian)
- Obiednanni postanovy pryiniati vykonkomom Lvivskoi miskoi rady ta biuro Lvivskoho miskoho komitetu KPU 9 serpnia 1944–27 hrudnia 1946, DALO, f. R-6 (Vykonavchyi komitet Lvivskoi miskoi Rady deputativ trudiashchykh), op. 2, spr. 35 "a", ark. 28. (in Ukrainian)
- Obiednanni postanovy pryiniati vykonkomom Lvivskoi miskoi rady ta biuro Lvivskoho miskoho komitetu KPU 9 serpnia 1944–27 hrudnia 1946, DALO, f. R-6, op. 2, spr. 35 "a", ark. 123, 124. (in Ukrainian)
- Obov'язkovi postanovy pryiniati vykonkomom Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta materialy do nykh 1944–1946 rr., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 35 "v", ark. 1. (in Ukrainian)
- Obshaya kancelyariya 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 59, ark. 152. (in russian)
- [Oholoshennia Lvivskoho Oblfinviddil], *Vilna Ukraina*, № 54 (589) (10 veresnia 1944): 4. (in Ukrainian)
- [Oholoshennia], *Vilna Ukraina*, № 219 (886) (4 lystopada 1945): 4. (in Ukrainian)
- Osnovnye pokazateli narodnogo hozyajstva Lvovskoy oblasti po sostoyaniyu na 1 oktyabrya 1944 g., DALO, f. R-100, op. 1, spr. 4, ark. 1, 9. (in russian)
- Otchet o hode vypolneniya postanovleniya pravitelstva SSSR v chasti prevrasheniya goroda Lvova v krupnyy industrialnyy centr Ukrainy 1947 g., DALO, f. R-100, op. 1, spr. 25, ark. 1. (in russian)
- Otchety i svedeniya Obkomu partii Lvovskoy oblasti po promyshlennosti, kapitalnomu stroitelstvu, trudu za 1946 g. po gorodu Lvovu, DALO, f. R-100, op. 1, spr. 30, ark. 63, 99, 100. (in russian)
- Otchety ob itogah vipolneniya plana razvitiya promyshlennosti, kapitalnogo stroitelstva i kapitalovlozhenij po Lvovskoy oblasti za 1946–1947gg., DALO, f. R-100, op. 1. spr. 47, ark. 9. (in russian)
- Perepiska, pisma obkoma partii, telegramy i dr., DALO, f. P-3, op. 3, spr. 174, ark. 90. (in russian)
- Pisma v Gosplan SSSR za 1947 g. t. 1, DALO, f. R-100, op. 1, spr. 78, ark. 151. (in Ukrainian)
- Pisma v Gosplan SSSR za 1947 g., DALO, f. R-100, op. 1. spr. 79, ark. 49. (in russian)
- Pisma, dokladnye zapiski v obkom partii, dr., DALO, f. P-3, op. 3, spr. 434, ark. 23. (in russian)
- Pisma, otnosheniya uchrezhdenij i predpriyatij, zayavleniya grazhdan 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 60, ark. 52. (in Ukrainian)
- Plan kapitalnogo stroitelstva Lvovskoy oblasti na 1944–1945g., perepiska s Gosplanom i drugimi organami, DALO, f. R-100, op. 1. spr. 3, ark. 19. (in russian)
- Plany promyshlennykh predpriyatij, artelej, spiski artelej, dokladnye zapiski, spravki, plany proizvodstva, 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 82, ark. 16–18. (in Ukrainian)
- Polit-informacii ispolkomov rajonnykh sovetov i otdelov Ispolkoma gorodskogo Soveta, 1944–1945 gg., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 4, ark. 28. (in Ukrainian)
- Postanovleniya Sovnarkoma SSSR 1945 g., DALO, f. R-100, op. 1. spr. 10 ark. 1, 10. (in Russian)
- [Redaktsiina stattiya], *Vilna Ukraina*, № 81 (1006) (20 kvitnia 1946): 1. (in Ukrainian)
- Postanovy, materialy pryiniati vykonkomom Lvivskoi miskoi rady 1945 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 67 "a", ark. 84. (in Ukrainian)
- Postanovy, rishennia pryiniati na zasidanniakh vykonkomu miskoi Rady deputativ trudiashchykh ta materialy do nykh 1944 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 34 "a", ark. 166. (in Ukrainian)
- Postanovy-rishennia pryiniati na zasidanniakh Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh 1946 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 210, ark. 105. (in Ukrainian)
- Postanovy-rishennia pryiniati na zasidanniakh vykonkomu miskoi Rady deputativ trudiashchykh ta materialiv do nykh, DALO, f. R-6, op. 2, spr. 195, ark. 87. (in Ukrainian)
- Postanovy-rishennia pryiniati na zasidanniakh vykonkomu miskoi Rady deputativ trudiashchykh, 1946 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 202, ark. 373. (in Ukrainian)

- Postanovy-rishennia vykonavchoho komitetu Lvivskoi miskoi Rady deputativ trudiashchykh ta materialy do nykh, 1946 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 200, ark. 2. (in Ukrainian)
- Postanovy-rishennia vykonavchoho komitetu Lvivskoi miskoi Rady deputativ trudiashchykh ta materialy do nykh, 1947 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 241, ark. 51. (in Ukrainian)
- Postanovy-rishennia zasidan vykonavchoho komitetu miskrady deputativ trudiashchykh 1948 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 272, ark. 132. (in Ukrainian)
- Postanovy-rishennia zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh 1948 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 282, ark. 257. (in Ukrainian)
- Protokol zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh 1948 r., DALO, f. R 6, op. 2, spr. 287, ark. 227, 228. (in Ukrainian)
- Protokolnaya chast. Chernoye materialy i protokoly zasedanij ispolkoma Lvovskogo gorodskogo soveta 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 67, ark. 172. (in Ukrainian)
- Protokoly №№19–41 za 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 66, ark. 35. (in Ukrainian)
- Protokoly postoyanno dejstvuyushej komissii mestnoj promishlennosti pervogo sozyva 1945–1946 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 62 “e”, ark. 1, 2. (in Ukrainian)
- Protokoly sesii miskoi Rady deputativ trudiashchykh, 1952 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 538, ark. 31. (in Ukrainian)
- Protokoly zasedanij ispolnitelnogo komiteta Lvovskogo gorodskogo Soveta deputatov trudyashihysya 1947 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 237, ark. 175–177. (in Ukrainian)
- Protokoly zasedanij ispolnitelnogo komiteta Lvovskogo gorodskogo soveta deputatov trudyashihysya 1947 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 248, ark. 80. (in Ukrainian)
- Protokoly zasedanij sesij Lvovskogo gorodskogo soveta deputatov trudyashih 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 76, ark. 30, 31. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh 1946 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 194, ark. 206. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh, DALO, f. R-6, op. 2, spr. 198, ark. 287. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh 1948 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 263, ark. 138. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1949 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 317, ark. 113, 114, 114 zv. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1949 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 332, ark. 234 236. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1950 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 360, ark. 59. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1950 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 364, ark. 34. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1951 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 421, ark. 19. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1951 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 439, ark. 24; Tam samo, spr. 607 (Protokoly I sesii miskoi Rady deputativ trudiashchykh 1953 r.), ark. 5. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1951 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 487, ark. 163. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1953 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 575, ark. 59. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan Vykonkomu Lvivskoi miskoi rady deputativ trudiashchykh ta rishennia z materialamy 1953 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 588, ark. 31. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan vykonkomu Lvivskoi miskoi Rady ta rishen z materialamy, 1949 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 331, ark. 111. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan vykonkomu Lvivskoi miskoi Rady ta rishen z materialamy, 1949 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 340, ark. 128–133. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan vykonkomu Lvivskoi miskoi Rady ta rishen z materialamy, 1951 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 424, ark. 138. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan vykonkomu Lvivskoi miskoi Rady ta rishen z materialamy, 1951 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 431, ark. 54–56. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan vykonkomu Lvivskoi miskoi Rady ta rishen z materialamy, 1951 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 441, ark. 146. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan vykonkomu Lvivskoi miskoi Rady ta rishen z materialamy, 1953 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 582, ark. 164. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan vykonkomu Lvivskoi miskoi Rady ta rishen z materialamy, 1953 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 584, ark. 163–169. (in Ukrainian)

- Protokoly zasidan vykonkomu Lvivskoi miskoi Rady ta rishen z materialamy, 1953 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 604, ark. 188, 189. (in Ukrainian)
- Protokoly zasidan vykonkomu miskoi Rady deputativ trudiashchych, 1948 r., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 268, ark. 84, 85. (in Ukrainian)
- Radianskyi Lviv 1939–1955. Dokumenty y materialy*, red. M. K. Ivasiuta, V. Ya. Pashchenko, H. S. Syzonenko, (Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo, 1956), 248; 273–322. (in Ukrainian)
- Raznaya perepiska otdela proverki vipolneniya plana 1948 g., DALO, f. R-100, op. 2s. spr. 69, ark. 22. (in russian)
- Raznye otchety po sektoram 1945 g., DALO, f. R-6, op. 2, spr. 79, ark. 110. (in russian)
- [Redaktsiina stattia], “U Lvovi vyhotovliatymut velosypedyi, *Vilna Ukraina*, № 106 (773) (30 travnia 1945): 6. (in Ukrainian)
- [Redaktsiina stattia], *Vilna Ukraina*, № 32 (2263) (8 liutoho 1951): 3. (in Ukrainian)
- Soobsheniya Gosplanu SSSR o rabote promyshlennosti Lvovskoy oblasti za 1944–1945 g., DALO, f. R-100, op. 1. spr. 6, ark. 3. (in russian)
- Spetsialnye doneseniya organov prokuratury i upravleniya NKVS o rabote milicyi i ob ugovolnykh proyavleniyah po g. Lvovu, DALO, f. P-4, op. 1, spr. 5, ark. 121. (in russian)
- Spravki i svedeniya gorkoma partii ob ukoplektovanii i dvizhenii kadrov v aparatakh rajkomov KP(b)U, obsheobrazovatelnykh shkolah, srednih i vysshnykh uchebnykh zavedeniyah i dr., DALO, f. P-4, op. 1, spr. 17, ark. 1, 7. (in russian)
- Stenogramy soveshanij sekretarej rajkomov, gorkomov KP(b)U, predsedatelej rajispolkomov, nachalnikov rajonnykh otdelov MVS, MVD o hode kolektivizicii, borbe s ostatkami band OUN i dr., DALO, f. P-3, op. 2, spr. 448, ark. 1–4. (in russian)
- Stenogramy soveshanij sekretarej rajkomov, otchety i svedeniya o etnicheskom sostave naseleniya Lvova, 1950 g., DALO, f. P-4 (Lvivskiy miskiy komitet KP(b)U), op. 3, spr. 460, ark. 44–45. (in russian)
- Stenohrama I konferentsii arkhitektoriv m. Lvova, DALO, f. R-1657 (Lvivske viddilennia Spilky radianskykh arkhitektoriv URSR), op. 1, spr. 16, ark. 10. (in Ukrainian)
- Svedeniya Stroitelno-montazhnogo upravleniya № 27 o stroitelstve zavodov №№ 797; 87 i perepiski s nimi 1945 g., DALO, f. R-100, op. 1, spr. 15, ark. 2–8. (in russian)
- Svodki o hode mobilizatsii v remeslennye uchilisha, shkoly FZO oktyabr 1944 – dekabr 1945, DALO, f. R-6, op. 2, spr. 29, ark. 111. (in russian)
- Svodki po uchetu truda i naseleniya Lvovskoy oblasti za 1946–1947gg., DALO, f. R-100, op. 1. spr. 54, ark. 35, 36. (in russian)
- Terliuk, I. “Misto Lviv: etnosotsialnyi sklad naselennia u pershi pisliavoienni roky”. *Lviv. Istoriia – naselennia – kultura*. Ukrainsko-polska naukova konferentsiia. Tezy dopovidei ta povidomlen. (1994): 52–54. (in Ukrainian)